

Володимир ГОРИН

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Розглянуто зарубіжний досвід формування та регулювання доходів державного бюджету в умовах економічної нестабільності. Сформульовано висновки щодо можливих напрямів впровадження у вітчизняну практику окремих аспектів бюджетної політики країн з ринковою економікою.

В умовах перехідної економіки можливості щодо реалізації стратегічних і тактичних завдань соціально-економічного розвитку країни значною мірою залежать від наявності необхідного для цього обсягу фінансових ресурсів. Звідси, формування доходів державного бюджету в достатньому обсязі стає одним із головних пріоритетів діяльності органів державної влади і необхідною передумовою ефективності державної фінансової політики. Вирішення цього завдання вимагає серед іншого і проведення всебічних наукових досліджень, вивчення досвіду зарубіжних країн щодо організації бюджетних відносин з метою побудови дієвої системи мобілізації доходів державного бюджету.

Проблематика формування доходів бюджетів належить до найбільш розроблених напрямів сучасної вітчизняної фінансової науки та представлена публікаціями таких вчених, як В. Андрущенко, С. Буковинський, О. Василик, В. Геєць, В. Глущенко, В. Дем'янишин, І. Д'яконова, О. Кириленко, І. Луніна, Ц. Огонь, В. Суторміна, В. Федосов, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Однак науковці акцентують увагу переважно на проблемах наповнення місцевих бюджетів,

тоді як відповідні процеси на рівні бюджету держави залишаються без належного вивчення. Водночас, ґрунтовні дослідження, присвячені аналізу досвіду інших країн щодо формування доходів державного бюджету та можливостей його адаптації у вітчизняну практику майже повністю відсутні.

Зважаючи на вищенаведені аргументи, метою статті є вивчення досвіду формування доходів державного бюджету у зарубіжних країнах в умовах кризи та економічної нестабільності, а також оцінка можливостей його використання у вітчизняній практиці.

Політика формування доходів державного бюджету у різних країнах має свою специфіку, пов'язану з особливостями соціально-економічної моделі, яка розвивається у тій чи іншій державі, національними, історичними, ментальними традиціями, соціальною структурою населення та іншими чинниками. Втім, спільною ознакою усіх країн є використання бюджету як дієвого важеля впливу держави на суспільне відтворення, структуру економіки, перерозподіл доходів населення та вирівнювання його майнового стану, вирішення інших важливих проблем соціально-економічного розвитку суспільства.

Рівень централізації ВВП у зарубіжних країнах залежить, перш за все, від типу соціально-економічної моделі, яка характерна для кожної з них. Так, у країнах з ліберальною моделлю через державний бюджет перерозподіляється в середньому 14–20% ВВП, при цьому у структурі його доходів порівняно більшу питому вагу становлять надходження від оподаткування доходів та майна. Для держав, які позиціонують себе як солідарно-консервативні, рівень централізації ВВП у державному бюджеті складає в середньому 25–40%, а у формуванні його доходів важливу роль відіграють як надходження від непрямих податків, так і кошти від оподаткування процесів споживання. Соціал-демократична модель економіки передбачає перерозподіл через державний бюджет понад 1/2 обсягу ВВП (в окремих країнах цей показник перевищує 60%) та порівняно вищу фіскальну роль оподаткування споживання у мобілізації фінансових ресурсів держави.

Таким чином, незважаючи на різні підходи до рівня одержавлення ВВП, для більшості країн характерна провідна роль податкового методу у наповненні доходів бюджету, за допомогою якого мобілізується у розпорядження держави від 30% ВВП у США і Японії до 40–50% – у Німеччині, Франції, Швеції. У їхній структурі провідне місце займає індивідуальний прибутковий податок (від 1/4 до 1/2 всіх надходжень бюджету). При цьому оподатковуються особисті доходи громадян незалежно від їхнього походження (зарплата, прибуток від підприємницької діяльності, дивіденд, рентні доходи тощо) за вирахуванням суми законодавчо передбачених знижок і вирахувань. У більшості розвинутих країн з ринковою економікою використовується прогресивна шкала ставок індивідуального прибуткового податку, яка передбачає використання кількох ставок – від 2 (США і Великобританія)

до 14 (Франція), а розміри мінімальної податкової ставки варіюються від 10 до 25%, максимальної – від 28 до 70%.

Іншим важливим джерелом наповнення державного бюджету є кошти від сплати податку на прибуток (в середньому у структурі надходжень їхня питома вага – 20%). Втім, заради поліпшення бізнес-клімату, у деяких країнах в останні роки було знижено базову ставку податку на прибуток, що призвело до зменшення його фіскального значення. Максимальна ставка податку на прибуток складає від 30 до 50% бази оподаткування. У багатьох країнах з метою стимулювання підприємницької активності для суб'єктів малого бізнесу передбачені пільгові ставки податку.

Істотну роль у доходах державного бюджету зарубіжних країн відіграють податки на споживання. При цьому у США і Канаді провідним є податок з обороту зі ставками 2–10%, а в країнах Європи та Японії від 14 до 19% доходів бюджету становлять надходження ПДВ. Поряд з цим, до непрямих податків зараховують і вибіркові акцизи, якими оподатковують головним чином алкогольні напої, тютюнові вироби і бензин. Іншим різновидом непрямих податків є митні збори, хоча питома вага надходжень від їхньої сплати у більшості країн незначна (у Великобританії – 1,2%, у Японії – 1,3, США – 1,6, Німеччині – 2,5 та у Франції – 7,6%).

Як і в Україні, у більшості провідних країн світу економічна криза 2008–2009 рр. супроводжувалася розбалансуванням системи державних фінансів і швидким нарощуванням розмірів дефіциту бюджету. Внаслідок цього, пошук додаткових джерел мобілізації коштів, використання незадіяних резервів стали одними із головних завдань сучасної економічної політики урядів країн Заходу. Вивчення їхнього досвіду регулювання доходів державного бюджету може виявитися корисним при розробці за-

ходів щодо зниження дефіциту державного бюджету і в нашій державі.

Формування обсягів і структури державного бюджету Великобританії у 2009–2011 рр. відбувалося під впливом кризових явищ в економіці: падіння товарообігу, зменшення інвестиційної активності приватного бізнесу, зростання рівня безробіття та ін. Додатковим чинником зростання витрат державного бюджету була також економічна програма лейбористської партії, в основу якої покладено принципи втручання держави в економіку і вирівнювання стартових можливостей завдяки державному перерозподілу благ та підтримці соціально незахищених громадян. Зважаючи на це, бюджетна політика британського уряду була спрямована на подолання існуючих дисбалансів, покращення стану економіки і фінансової системи.

Практика формування обсягів та структури доходів державного бюджету Великобританії характеризується істотними відмінностями порівняно з вітчизняною дійсністю. Для прикладу, у 2009/2010 фінансовому році (далі – ф. р.) переважну частину фінан-

сового ресурсу державного бюджету країни було сформовано за рахунок оподаткування – питома вага надходжень основних податків у структурі його доходів становила 86,9%, тоді як доходи, мобілізовані іншими методами склали всього 13,1% (табл. 1).

У структурі податкових надходжень бюджету Великобританії найбільше фіскальне значення відіграє прибутковий податок, від сплати якого у 2009/2010 ф. р. було мобілізовано 141 млрд. ф. ст., або 28,4% сукупних доходів бюджету. На відміну від вітчизняної практики, де ПДВ є провідним джерелом доходів державного бюджету, у Великобританії його питома вага в обсягах бюджетних ресурсів у 2009/2010 ф. р. становила лише 12,9%. Загалом за рахунок непрямого оподаткування було мобілізовано 21,8% доходів бюджету, тоді як від сплати прямих податків – 45,4%.

Головною проблемою бюджетної політики Великобританії в сучасних умовах є непомірне зростання бюджетного дефіциту. Якщо у 2005 р. його розміри оцінювались у 43,7 млрд. ф. ст. (63,1 млрд. євро) [3], то у 2009 р. – уже на рівні 155 млрд. ф. ст.

Таблиця 1

Доходи державного бюджету Великобританії у 2009–2011 рр.*

Показники	2009/2010 ф. р.		2010/2011 ф. р.		Приріст	
	млрд. ф. ст.	%	млрд. ф. ст.	%	млрд. ф. ст.	%
Доходи державного бюджету, всього	496	100	548	100	52	10,48
Прямі податки:	225	45,36	243	44,34	18	8,00
– прибутковий податок	141	28,43	150	27,32	9	6,38
– корпоративний податок	35	7,06	43	7,83	8	22,86
– податок на комерційну нерухомість	24	4,84	25	4,55	1	4,17
– муніципальний податок	25	5,04	25	4,55	–	–
Непрямі податки:	108	21,77	127	23,18	19	17,59
– акцизи	44	8,87	46	8,38	2	4,55
– податок на додану вартість	64	12,90	81	14,75	17	26,56
Внески до системи соціального страхування	98	19,76	99	18,03	1	1,02
Інші доходи	67	13,10	79	14,39	14	21,54

* Складено автором на основі [12, 74].

(131,5 млрд. євро). Фінансова криза 2008–2009 рр. ще більше поглибила масштаби розбалансування бюджетних показників, внаслідок чого у 2010 р. дефіцит бюджету досяг рекордних розмірів [4]. Для його стабілізації та вирішення проблеми бюджетної незбалансованості урядом Великобританії було розроблено програму реформ, яка передбачає втілення комплексу заходів, а саме:

- реалізацію впродовж чотирьох років плану скорочення бюджетних видатків усіх міністерств та відомств в середньому на 20–40%, крім міністерств оборони та освіти (для них передбачене зниження видатків на 10–20%) та міністерства охорони здоров'я. Поряд з цим, буде заморожено на трирічний термін заробітну плату працюючим у державному секторі із доходом понад 21 тис. ф. ст. у рік. Очікується, що завдяки цим заходам буде додатково вивільнено близько 30 млрд. ф. ст. бюджетних коштів. Водночас, негативним наслідком такого кроку стане скорочення зайнятості у державному секторі на 0,6–1,0 млн. осіб до 2016 року [1];

- підвищення з 2011 р. основної ставки ПДВ з 17,5% до 20%, що дасть змогу додатково мобілізувати 13 млрд. ф. ст. [13]. При цьому прораховано, що збільшення податкового навантаження на незаможних буде мінімальним;

- підвищення ставки податку на страхову премію з 6% до 20% [12, 70].

Основу для довгострокового приросту доходів бюджету країни має скласти вдосконалення оподаткування підприємницької діяльності, а саме:

- поступове зниження ставок корпоративного податку з 28% до 24% для великих і середніх підприємств та з 21% до 20% – для малих підприємств [7]; підвищення неоподаткованого доходу підприємств; часткове звільнення підприємств за межами Великого Лондона від сплати внесків на

соціальне страхування; кредитування малого бізнесу;

- введення податку на комерційні банки (очікуваний дохід – більше 2 млрд. ф. ст.) [13]; оподаткування бонусів банківських працівників; підвищення ставки податку на приріст капіталу з 18% до 28% [7]; реформування системи соціального забезпечення, яке передбачає зниження витрат на 17 млрд. ф. ст. шляхом заморожування на три роки допомоги на дітей, підвищення пенсійного віку для державних службовців, скасування окремих податкових та житлових пільг та ін.

Реалізація цих заходів очікувано призведе до значного приросту доходів державного бюджету Великобританії, який тільки у 2010/2011 ф. р. має скласти 52,0 млрд. ф. ст. При цьому за рахунок підвищення ставки ПДВ в поєднанні з іншими чинниками передбачено додатково отримати до бюджету 17 млрд. ф. ст. від оподаткування доданої вартості, що на 1/4 більше рівня попереднього року. В результаті реалізації заходів щодо стимулювання ділової активності буде досягнуто приросту надходжень від корпоративного податку на 8 млрд. ф. ст., або на 22,9%. Водночас, впровадження пільг у соціальному страхуванні призведе до зниження їхньої питомої ваги у структурі доходів державного бюджету до 18,0%.

Загалом, планом економічних реформ передбачається, що внаслідок їхнього проведення до 2014–2015 рр. додаткові надходження до державного бюджету складуть 40 млрд. ф. ст. щорічно, в тому числі 32 млрд. ф. ст. на рік за рахунок скорочення витрат державного бюджету (в тому числі 11 млрд. ф. ст. – за рахунок реформування системи соціального забезпечення); 8 млрд. ф. ст. на рік – за рахунок реформування системи оподаткування.

Реалізація аналогічних заходів, спрямованих на розширення фіскальної бази і вивільнення бюджетних ресурсів за рахунок

скорочення державних видатків була розпочата у Франції ще у 2002 р. відповідно до програми фінансової стабілізації на період до 2009 р. Її головними пріоритетами були визнані підвищення ефективності державних витрат, стимулювання економічного розвитку, приватизація нестратегічних активів. В її рамках, для розширення потенціалу формування доходів бюджету, було передбачено реалізацію заходів щодо стимулювання економічного зростання, а саме:

- реформування ринку праці згідно з планом d'Urgence POUR L'Emploi (Надзвичайний план зайнятості), введення пільг для підприємств з чисельністю працюючих до 20 чоловік;

- сприяння розвитку промисловості та стимулювання інновацій через Фонд фінансування наукових досліджень;

- підтримку малих та середніх підприємств шляхом полегшення доступу до фінансових ресурсів, удосконалення процедури банкрутства, зниження податків та втілення інших заходів. Зокрема, було впроваджено податковий кредит при оподаткуванні доходу, знижено деякі податки на загальну суму 3,6 млрд. євро;

Важливу роль у розширенні доходів державного бюджету було відведено також проведенню приватизації нестратегічних активів, за рахунок чого у 2007–2009 рр. щорічні надходження до бюджету склали 5–10 млрд. євро. Однак особливий акцент у

політиці балансування державного бюджету було зроблено на забезпечення економії бюджетних видатків за рахунок таких заходів:

- проведення у 2003 р. пенсійної реформи дало змогу скоротити бюджетне субсидування пенсійної системи на 40%;

- реформування системи медичного страхування дало змогу зупинити зниження власних доходів галузі і залучити додаткові кошти для фінансування охорони здоров'я. Додатковий ресурс системи медичного страхування склав понад 4 млрд. євро на рік, в тому числі 2 млрд. євро за рахунок внесків громадян, 0,8 млрд. євро – внесків корпорацій, 1 млрд. євро – за рахунок акцизів, переданих з державного бюджету;

- реформа соціального забезпечення забезпечила посилення адресності соціального захисту і вивільнення значних коштів для інших потреб.

Проведення реформ дало змогу збільшити надходження до державного бюджету від оподаткування, їхня питома вага у структурі доходів зросла з 53,5% у 2005 р. до 54,1% у 2007 р. При цьому структура податкових надходжень практично не зазнала змін – їхню основу продовжували складати непрямі податки. Зокрема, від сплати податків на виробництво й імпорт у 2007 р. надійшло 31,4% сукупних доходів бюджету порівняно з 30,7% у 2005 р., а прямі податки формують менше 1/4 ресурсів державного бюджету (табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів державного бюджету Франції у 2005–2007 рр.*

Показники	2005 р.		2006 р.	2007 р.
	млрд. євро	%	%	%
Доходи державного бюджету, всього	862,1	100	100	100
Податкові надходження:	461,4	53,52	54,04	54,08
– податки на виробництво та імпорт	264,3	30,66	30,97	31,41
– податки на доходи, майно	188,7	21,89	22,09	21,67
– податки на капітал	8,3	0,96	0,99	0,99
Внески до системи соціального страхування	309,9	35,95	36,09	36,18
Власні доходи бюджетних установ	10,5	1,22	1,58	1,59
Інші доходи	80,4	9,33	8,28	8,15

* Складено автором на основі [17].

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Економічна криза 2008–2009 рр. призвела до суттєвого збільшення видатків бюджету на фінансування заходів щодо підтримання національного виробництва, стабілізації банківського сектору тощо. Внаслідок цього дефіцит державного бюджету Франції у 2010 р. склав 7,7% ВВП, що більш, ніж вдвічі перевищує граничний рівень, встановлений для країн ЄС. Для його зниження урядом було передбачено продовження реформ, спрямованих на мобілізацію додаткових доходів бюджету і вивільнення бюджетних коштів за рахунок економії видатків. При цьому заплановано досягти приросту бюджетних ресурсів не через посилення податкового тиску на бізнес, а шляхом відміни податкових пільг для суб'єктів господарювання і населення на суму до 9,4 млрд. євро. Програмою реформ також передбачене підвищення ставки ПДВ для сфери телекомунікації (телебачення, радіо, телефонний зв'язок), збільшення рівня оподаткування для банківських установ. Ці зміни очікувано призведуть до мобілізації до державного бюджету Франції додатково 10,9 млрд. євро в 2011 р., 11,5 млрд. євро – у 2012 р. та до 13,6 млрд. євро – в подальшому [17].

Основу доходів федерального бюджету Німеччини становлять податкові надходження, за рахунок яких формується близько 4/5 ресурсів бюджету. За період

2006–2010 рр. абсолютне зростання надходжень від оподаткування до бюджету ФРН склало 23,5 млрд. євро, а їх обсяг досяг 225,7 млрд. євро (табл. 3).

Причини такої динаміки податкових надходжень полягають у проведенні реформи системи оподаткування доходів населення та зміни ставок непрямих податків. Так, з 2007 р. було здійснено такі нововведення:

- запроваджено податки на використання комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, за право доступу до телебачення і радіо через мережу Інтернет. Крім цього, впроваджено новий податок на “багатих”, який передбачає використання підвищеної ставки прибуткового податку до громадян з найвищими доходами. Внаслідок таких змін було забезпечено випереджаюче зростання надходжень від оподаткування доходів, які збільшилися у 2006–2010 рр. на 17,2 млрд. євро, або на 28,9% і досягли 33,98 млрд. євро;

- підвищено ставки податку на додану вартість на 3% до 19%, що дало змогу мобілізувати до федерального бюджету додатково 6,8 млрд. євро. При цьому для суб'єктів готельного бізнесу ставка ПДВ у 2010 р. була знижена до 7% [9].

Крім цього, починаючи з 2012 р. заплановано введення податку на фінансові трансакції, доходи від якого мають скласти близько 2 млрд. євро щорічно. До 2014 р. близько

Таблиця 3

Податкові надходження до федерального бюджету ФРН у 2006–2010 рр.

Показники	2006 р.		2008 р.		2010 р.		Приріст 2010/2006 рр.	
	млрд. євро	%	млрд. євро	%	млрд. євро	%	млрд. євро	%
Податкові надходження	202,2	100	216,8	100	225,7	100	23,5	11,62
Податок на додану вартість	74,1	36,65	78,3	36,12	80,9	35,84	6,8	9,18
Прибутковий податок	59,5	29,43	69,4	32,01	76,7	33,98	17,2	28,91
Податок на прибуток	17,6	8,70	17,7	8,16	18,0	7,98	0,4	2,27
Податок на сиру нафту	42,5	21,02	43,2	19,93	42,4	18,79	-0,1	-0,24
Інші податкові надходження	8,5	4,20	8,2	3,78	7,7	3,41	-0,8	-9,41

9,2 млрд. євро мають скласти доходи бюджету від податку на ядерне паливо в обмін на продовження строку експлуатації АЕС.

Основа для довгострокового зростання доходів федерального бюджету Німеччини мали створити заходи зі стимулювання економічного зростання в рамках проведення податкової реформи. Її реалізацію було заплановано розпочати у 2011 р., а загальний обсяг зниження податкових платежів оцінювався в обсязі до 24 млрд. євро. Однак рекордний дефіцит федерального бюджету, який у 2010 р. досяг 85,8 млрд. євро, змусив уряд ФРН відкласти реформу до 2012 р. [9].

Поряд із цим, уряд ФРН значні зусилля спрямовував на забезпечення приросту бюджетних ресурсів за рахунок економії і зниження видатків. В середині 2010 р. він представив середньострокову програму зниження видатків, згідно з якою до 2014 р. планується вивільнити близько 80 млрд. євро за рахунок реформи системи соціального захисту. При цьому тільки у 2011 р. обсяг економії має скласти прогнозовано 11,2 млрд. євро [2] від втілення таких заходів:

- скорочення системи соціальних виплат. Зокрема, планується скасувати доплати при переході від допомоги по безробіттю на соціальну допомогу, доплати на пенсійне страхування, на опалення та інші виплати. Загалом за рахунок звуження форм матеріальної підтримки за соціальним забезпеченням заплановано вивільнити понад 30 млрд. євро бюджетних коштів;

- зниження зайнятості у бюджетній сфері. До 2014 р. передбачено звільнити 10–15 тис. бюджетників, на 40 тис. зменшити чисельність військових, що дасть змогу заощадити 4,3 млрд. євро в рік.

Збалансування державного бюджету шляхом першочергового скорочення доходів крім провідних країн Європи притаман-

не й іншим державам ЄС. Зокрема, відповідно до урядового декрету про так званий “фінансовий маневр” на 2011–2013 рр. уряд Італії за рахунок зниження оплати праці зайнятих у бюджетній сфері, скорочення чисельності державних службовців передбачає вивільнення до 2013 р. 24 млрд. євро. У рамках антикризових заходів передбачено заморожування заробітних плат працівникам бюджетної сфери, зменшення автостоянок казенних автомобілів, ліквідацію кількох державних компаній, зниження зайнятості у суспільному секторі та на державній службі; скорочення трансфертів місцевим бюджетам на суму 13 млрд. євро; зниження виплат по інвалідності з 12 тис. євро до 5 тис. євро та ін. [6]. Крім цих заходів, до 2013 р. уряд Італії планує внести зміни до системи оподаткування шляхом введення нових податків – на фінансові операції, бонуси топ-менеджерів, запровадження туристичного податку у розмірі 10 євро з кожної особи, яка проживає у готелі.

У Греції заходи, спрямовані на економію бюджетних коштів та їхнє прирощення, передбачають такі дії: зниження зарплат державних службовців у 2011 р. на 15% і ще на 8% до 2013 р.; зниження на 8% витрат усіх органів влади та охорони правопорядку; підвищення ПДВ з 21% до 23%; підвищення на 10% акцизів на пальне, алкоголь, сигарети і товари розкоші; впровадження надзвичайного збору з прибуткових підприємств [5].

Бюджетна реформа 2011–2013 рр. в Іспанії передбачає досягнення суттєвої економії бюджетних коштів за рахунок таких заходів: зниження в середньому на 5% зарплат зайнятих у бюджетній сфері та звільнення більше 13 тисяч працюючих у державних установах й організаціях [18]; заморожування розміру пенсій, відміни одноразової виплати при народженні дитини у розмірі 2,5 тис. євро; зменшення обсягу

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

коштів, які призначені для фінансування регіонів на 1,2 млрд. євро; скорочення бюджетних інвестицій на 6 млрд. євро. При цьому уже в 2011 р. від їхньої реалізації заплановано знизити видатки бюджету на 15 млрд. євро, а до 2013 р. пакет антикризових заходів передбачає економію бюджетних коштів на рівні 50 млрд. євро [19]. Додатково до цього урядом Іспанії було передбачено підвищення верхньої межі ставок індивідуального прибуткового податку з 43% до 45%. За найвищими ставками будуть оподатковуватися доходи понад 175 тис. євро на рік [16].

Основу доходів федерального бюджету Канади становлять надходження від прямих податків – за рахунок них у 2009 р. було мобілізовано 153,0 млрд. дол., або 64,5% сукупного обсягу ресурсів бюджету, тоді як поступлення від оподаткування споживання склали лише 42,5 млрд. дол., або 17,9%. При цьому, на відміну від інших розвинутих країн, специфічною рисою виконання федерального бюджету Канади у 2007–2009 рр. став високий рівень чутли-

вості надходжень непрямих податків до коливань макроекономічної динаміки. В умовах світової фінансової кризи 2009 р. скорочення доходів федерального бюджету від оподаткування процесів споживання виявилось значно глибшим (з 49,1 млрд. дол. до 42,5 млрд. дол., або на 13,4%), ніж по податках на прибуток і майно (–8,8%) (табл. 4). При цьому фіскальне значення непрямих податків у формуванні доходів федерального бюджету Канади поступово знижується з 19,5% у 2007 р. до 17,9% у 2009 р., що є характерною тенденцією для усіх розвинутих країн світу.

Оцінюючи досвід формування федерального бюджету Канади, відмітимо швидке зростання його інвестиційних доходів (у вітчизняній практиці – доходи від операцій з капіталом) – якщо у 2007 р. вони склали 7,3 млрд. дол., або 3,2% сукупного обсягу ресурсів, то у 2009 р. – уже 12,9 млрд. дол., або в 1,8 рази більше. Питома вага цих доходів зросла до 5,4% [15].

На відміну від Канади, у доходах федерального бюджету США порівняно значну

Таблиця 4

Доходи федерального бюджету Канади у 2007–2009 рр.*

Показники	2007 р.		2008 р.		2009 р.		Приріст 2009/2007 рр.	
	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
Доходи федерального бюджету, всього	231,48	100	253,22	100	237,36	100	5,88	2,54
Власні доходи	230,70	99,66	252,19	99,59	236,93	99,82	6,23	2,70
– податок на прибуток	153,10	66,14	167,80	66,27	153,00	64,46	–0,1	–0,07
– податки на споживання	45,14	19,50	49,14	19,41	42,54	17,92	–2,6	–5,76
– інші податки	1,64	0,71	1,48	0,58	1,21	0,51	–0,43	–26,22
– внески на соціальне страхування	17,35	7,50	16,99	6,71	17,28	7,28	–0,07	–0,40
– надходження від реалізації товарів і послуг (власні доходи установ)	5,81	2,51	7,45	2,94	9,59	4,04	3,78	65,06
– інвестиційні доходи	7,30	3,15	8,89	3,51	12,88	5,43	5,58	76,44
– інші власні доходи	0,37	0,16	0,44	0,17	0,44	0,19	0,07	18,92
Нецільові трансферти (дотації)	0,72	0,31	0,95	0,38	0,33	0,14	–0,39	–54,17
Цільові трансферти (субвенції)	0,07	0,03	0,09	0,04	0,09	0,04	0,02	28,57

* Складено автором на основі [15].

питому вагу займають внески на соціальне страхування, за рахунок яких у 2008 р. надійшло 890,9 млрд. дол., або 42,3% доходів бюджету, а в 2010 р. аналогічні показники склали 864,8 млрд. дол. та 40,0% відповідно (табл. 5).

Незважаючи на несуттєве зниження обсягу внесків на соціальне страхування, яке передбачається у 2011 р. у зв'язку з проведенням заходів щодо зменшення дефіциту бюджету (на 6,7% до 806,8 млрд. дол.), у наступні роки прогнозується швидке збільшення цих надходжень федерального бюджету до 1016,5 млрд. дол. у 2013 р. [20].

Незважаючи на вагому роль страхових платежів, основним джерелом наповнення федерального бюджету США залишаються податки. Як і в інших розвинутих країнах, у США прямі податки відіграють головну бюджетоформуючу роль – їхня питома вага у доходах коливається в межах 50,0–57,5% сукупного обсягу ресурсів. В абсолютних обсягах надходження від прямих податків склали у 2010 р. 1090,0 млрд. дол. Економічна криза негативно вплинула на динаміку надходжень від оподаткування доходів, які за період 2008–2010 рр. знизилися на 360,1 млрд. дол., або на 24,8%. Разом з тим, відновлення економічного зростання дає підстави уряду США прогнозувати збільшення поступлень від оподаткування доходів до 1749,5 млрд. дол. у 2013 р., або на 60,5%.

На відміну від України, роль непрямих податків у формуванні доходів федерального бюджету США є достатньо низькою – в середньому 5,6–6,1% сукупних ресурсів за період 2008–2010 рр. Однак на найближчі роки прогнозується певне збільшення фіскального значення непрямих податків – їхні абсолютні обсяги мають зрости до 189,9 млрд. дол., або в 1,4 рази, а питома вага у доходах – до 6,3%. Загалом за рахунок усіх джерел доходів у 2013 р. планується

мобілізувати 3003,3 млрд. дол. доходів, що в 1,4 рази перевищує показники 2010 р.

Орієнтація на прискорене збільшення доходів бюджету в поєднанні з урізанням бюджетних видатків визнаються в сучасних умовах найважливішими пріоритетами політики уряду США в процесі вирішення проблеми зниження бюджетного дефіциту. Відповідно до плану президента Б. Обама до 2023 р. передбачається досягти зниження дефіциту федерального бюджету на суму 4 трлн. дол., в тому числі на 2 трлн. дол. – за рахунок зменшення федеральних видатків, а решту – завдяки реформі оподаткування й економії витрат на обслуговування державного боргу [8]. Від реалізації реформи охорони здоров'я додаткові надходження до федерального бюджету мають скласти до 2014 р. 78 млрд. дол. [14], а до 2019 р. – 409,2 млрд. дол., в тому числі: від скасування пільг зі сплати внесків на медичне страхування – 210,2 млрд. дол.; підвищення акцизів на медичне страхування – 32,0 млрд. дол.; акцизу на виробників та імпортерів медичного обладнання – 20,0 млрд. дол.; плати за виробництво та імпорт медичних препаратів – 27,0 млрд. дол.; платежів страхових компаній – 60,0 млрд. дол. Водночас, план скорочення дефіциту федерального бюджету передбачає до 2023 р. домогтися також суттєвого зниження його видатків, зокрема: оборонного бюджету – на 400,0 млрд. дол., кошторису внутрішніх федеральних програм – на 770,0 млрд. дол., субсидій виробникам сільськогосподарської продукції – на 360 млрд. дол. [8].

Найважливішими детермінантами, які визначають тенденції формування федерального бюджету Російської Федерації (РФ), є обсяги добування корисних копалин і рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Звідси, збільшення доходів бюджету РФ у 2010 р. було переважно обу-

Таблиця 5

Доходи федерального бюджету США у 2008–2013 рр.*

Показники	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%	млрд. дол.	%
Доходи федерального бюджету, всього	2524,0	100	2105,0	100	2162,7	100	2173,7	100	2627,5	100	3003,3	100
Податки з доходів	1450,1	57,45	1053,5	50,05	1090,0	50,40	1154,5	53,11	1469,8	55,94	1749,5	58,25
– прибутковий податок з фізичних осіб	1145,8	45,40	915,3	43,48	898,5	41,55	956,0	43,98	1140,5	43,41	1344,1	44,75
– податок на прибуток корпорацій	304,3	12,06	138,2	6,57	191,4	8,85	198,4	9,13	329,3	12,53	405,4	13,50
Внески на соціальне страхування	900,2	35,67	890,9	42,32	864,8	39,99	806,8	37,12	925,1	35,21	1016,5	33,85
– пенсійне страхування	562,5	22,29	559,1	26,56	540,0	24,97	478,6	22,02	563,3	21,44	624,0	20,78
– страхування від втрати працездатності	95,5	3,78	94,9	4,51	91,7	4,24	80,8	3,72	95,5	3,63	106,0	3,53
– медичне страхування	194,0	7,69	190,7	9,06	180,1	8,33	187,2	8,61	201,2	7,66	217,0	7,23
– страхування на випадок безробіття	39,5	1,56	37,9	1,80	44,8	2,07	51,8	2,38	56,8	2,16	61,1	2,03
– інші види страхування	8,7	0,34	8,3	0,39	8,2	0,38	8,4	0,39	8,3	0,32	8,4	0,28
Непрямі податки	140,1	5,55	126,2	6,00	132,1	6,11	132,9	6,11	166,7	6,34	189,9	6,32
– акцизи	19,0	0,75	17,0	0,81	21,3	0,98	26,5	1,22	28,4	1,08	34,5	1,15
– транспортний податок	48,4	1,92	45,5	2,16	45,6	2,11	47,6	2,19	74,7	2,84	87,0	2,90
– інші податки	72,8	2,88	63,7	3,03	65,2	3,01	58,8	2,71	63,7	2,42	68,4	2,28
Доходи від господарської діяльності та інші доходи	33,6	1,33	34,3	1,63	75,8	3,50	79,5	3,66	65,8	2,50	47,4	1,58

* Складено автором на основі [20].

мовлене зростанням надходжень від зовнішньоекономічної діяльності, податку на видобуток корисних копалин, а також збільшенням поступлень від податків на прибуток підприємств та на додатну вартість [11, 37]. Однак, порівняно з 2008 р., спостерігалось зниження доходів федерального бюджету на 0,97 трлн. руб., або на 10,5% (табл. 6), обумовлене зниженням ставки податку на прибуток, який справляється до федерального бюджету з 6,5% до 2%, падінням цін на нафту (з 94 дол. США за барель у 2008 р. до 77 дол. США за барель у 2010 р.), а також зміною порядку зарахування акцизних платежів на нафтопродукти до бюджету.

Наведені у табл. 6 показники засвідчують, що провідними джерелами доходів федерального бюджету РФ є надходження від зовнішньоекономічної діяльності та від оподаткування доданої вартості. На відміну від більшості платежів, поступлення ПДВ до бюджету за період 2008–2010 рр. не знизилась, а збільшилась на 0,37 трлн. руб., або на 17,2% до 2,50 трлн. руб. Це склало 30,1% сукупного обсягу доходів федерального бюджету, тоді як у 2008 р. цей показник становив 23,0%. Особливості структури економіки РФ, основу якої складає нафто-

газовий сектор, зумовлюють провідну роль митних платежів у доходах федерального бюджету. На відміну від вітчизняної практики, у надходженнях від зовнішньоекономічної діяльності переважає вивізне мито на експорт сирової нафти і природного газу, причому ставки митних платежів прив'язані до ціни на нафту й газ на світовому ринку. У зв'язку з цим коливання цін на природні ресурси обумовлює зміну обсягів і структури доходів федерального бюджету. Так, через погіршення кон'юнктури і падіння цін на нафту у 2009 р. надходження митних платежів знизилась на 0,94 трлн. руб., або на 27,5% до 2,48 трлн. руб., а їхня питома вага у структурі доходів бюджету – з 36,9% у 2008 р. до 33,8% – у 2009 р. Підвищення цін на енергетичні ресурси у 2010 р. дало змогу збільшити надходження до федерального бюджету від митних платежів на 0,33 трлн. руб., або на 13,4%.

Ціна на природні ресурси також визначає динаміку надходжень від податку на їхній видобуток. За рахунок цього платежу у 2010 р. було мобілізовано до федерального бюджету РФ 1,36 трлн. руб., або 16,4% сукупних доходів. При цьому зростання цін на нафту дало змогу збільшити ці надходжен-

Таблиця 6

Доходи федерального бюджету Російської Федерації у 2008–2010 рр.*

Показники	2008 р.		2009 р.		2010 р.		Приріст 2010/2008 рр.	
	млрд. руб.	%	млрд. руб.	%	млрд. руб.	%	млрд. руб.	%
Доходи федерального бюджету, всього	9275,9	100	7337,9	100	8303,8	100	-972,1	-10,48
Податок на прибуток	761,1	8,21	195,4	2,66	255	3,07	-506,1	-66,50
Єдиний соціальний податок	506,8	5,46	509,8	6,95	–	–	-506,8	-100
Податок на додану вартість	2132,2	22,99	2050	27,94	2498,2	30,09	366,0	17,17
Податок на видобуток корисних копалин	1591,8	17,16	969,2	13,21	1361,2	16,39	-230,6	-14,49
Митні платежі	3423,2	36,90	2482	33,82	2814,5	33,89	-608,7	-17,78
Інші надходження	860,8	9,28	1131,4	15,42	1374,9	16,56	514,1	59,72

* Складено автором на основі [10].

ня порівняно з 2009 р. на 0,39 трлн. руб., або на 40,4%.

Відповідно до програми діяльності уряду РФ, у найближчій перспективі передбачається подальша зміна структури доходів федерального бюджету. Так, для зростання доходів федерального бюджету заплановано реалізувати такі заходи:

- з 2011 р. підвищено ставку податку на видобуток корисних копалин (ПВКП) на газ з 147 до 237 руб. за тис. м³, або на 61% з подальшою її індексацією до 251 і 265 руб. за тис. м³ у 2012 і 2013 рр. відповідно. Це дасть змогу мобілізувати до федерального бюджету додатково 180 млрд. руб. за три роки. Також заплановане підвищення ПВКП на нафту до 446 руб. за тонну у 2012 р. та до 470 руб. за тонну – у 2013 р., що збільшить доходи бюджету на 225 млрд. руб.;

- з 2012 р. передбачено впровадити податок на додатковий доход (ПДД), ставки якого будуть прив'язані до рентабельності кожного родовища;

- у 2011–2013 рр. заплановано провести масштабну індексацію ставок акцизів на алкоголь і тютюн. Крім цього, з 2014 р. передбачено надходження від акцизів на бензин, моторне паливо і масло розподіляти між бюджетами різних рівнів. Частина цих коштів буде зараховуватися до федерального бюджету (у 2011 р. – 30%, у 2012 р. – 23%, у 2013 р. – 28%) для формування Федерального дорожнього фонду;

- провести приватизацію крупних активів держави, що дасть змогу до 2015 р. мобілізувати, за попередніми оцінками, до 1,8 трлн. руб. доходів.

Разом з тим, у середньостроковій перспективі передбачається зниження питомої ваги надходжень від оподаткування прибутку, обумовлене зрушенням бази оподаткування через впровадження нульової ставки податку на прибуток для комерційних і некомерційних організацій у сфері

освіти і медицини, а також податкових пільг для науково-дослідних організацій [11, 37].

Підсумовуючи дослідження зарубіжного досвіду формування доходів бюджету та їхнього регулювання в умовах економічної нестабільності, можемо виокремити кілька напрямів, у яких доцільно оцінити можливості запозичення управлінських заходів:

- по-перше, заслуговує на увагу досвід європейських країн зі збільшення ресурсів бюджету через скорочення зайнятості у бюджетній сфері. В сучасних умовах зменшення кількості державних службовців є загальноєвропейською тенденцією, яка має бути поширена також на вітчизняну практику. Однак скорочення управлінського апарату має здійснюватися в рамках проведення адміністративної реформи і передбачати, що першочерговим його завданням є підвищення якості суспільних послуг, а не досягнення економії видатків бюджету. При цьому, на наш погляд, секвестр управлінського персоналу має торкнутися переважно вищих ланок в ієрархії державного управління, тоді як на низових рівнях чисельність управлінців має бути практично збережена. Крім цього, також вимагає перегляду практика необґрунтованого і невідповідного економічній ситуації марнотратства бюджетних коштів з боку органів влади найвищого та середнього рівнів. Впродовж останніх років за державний рахунок реалізується низка проектів, які не є суспільно необхідними і негативно сприймаються населенням, а рівень витрат на утримання і забезпечення роботи законодавчої влади перевищив розумні межі;

- по-друге, необхідно ґрунтовно проаналізувати практику посилення адресності соціального захисту населення, оскільки необхідність такого кроку визнається в Україні уже кілька років, однак заходів з його реалізації поки що практично не здійснено. Доцільно поступово відмовлятися від

використання категоріальних соціальних виплат, які не враховують рівень матеріального добробуту реципієнтів, натомість основу системи соціального забезпечення мають становити адресні соціальні допомоги. Поряд з цим, вивільненню значного обсягу коштів державного бюджету має сприяти проведення пенсійної реформи. Вважаємо, що існування двох категорій пенсіонерів – простих і привілейованих (яким пенсії призначені за окремими програмами) суперечить засадам соціальної справедливості і призводить до надмірної диференціації рівня пенсійного забезпечення. Крім цього, існування окремих пенсійних програм є одним із головних чинників дефіциту бюджету Пенсійного фонду України, який щорічно субсидується за рахунок коштів державного бюджету. Вирішення проблеми платоспроможності Пенсійного фонду дасть змогу вивільнити значний фінансовий ресурс, еквівалентний 1/3 обсягу податкових надходжень;

– по-третє, варто оцінити можливості використання досвіду інших країн щодо диверсифікації доходів державного бюджету і вдосконалення структури дохідних джерел. Доцільно ґрунтовніше ознайомитись із досвідом Канади щодо залучення інвестиційних доходів бюджету, розширення бази оподаткування прибутку і доходів та диференціації ставок непрямих податків. Проведений аналіз вказав на те, що у зарубіжних країнах відбувається перебудова прямого оподаткування шляхом посилення податкового тиску на майно й особисті доходи громадян за одночасного зниження ставок податків для оподаткування прибутку суб'єктів господарювання. Поряд з цим, має місце загальноєвропейська тенденція до підвищення ставок непрямих податків (ПДВ, акцизів). Таким чином, можемо констатувати відхід від кейнсіанських методів стимулювання економічного розви-

тку через підвищення сукупного попиту і повернення до неоконсервативних ідей сприяння економічному зростанню шляхом вивільнення від оподаткування інвестиційних ресурсів. На нашу думку, такі методи в сучасних умовах є найбільш прийнятними і раціональними для України, оскільки практикою останніх років доведено неспроможність кейнсіанських рецептів і їхній шкідливий вплив на економіку країни.

Література

1. *Британские министерства готовят к 40-процентному сокращению расходов* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meuspath.com/world/12983-britanskie-ministerstva-gotovyat-k-40-procentnomu.html>
2. *Германия: Шоковая экономия* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://snegir.eu/node/494>
3. *Дефицит бюджета Великобритании достиг 43,7 млрд. фунтов стерлингов* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.rin.ru/news/54948/>
4. *Дефицит бюджета Великобритании поставил рекорд* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://top.rbc.ru/economics/22/12/2010/519118.shtml>
5. *Италия – села на трехлетнюю “диету” / Проект “Большой бизнес”* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bigness.ru/articles/2010-05-26/italiya/109951/>
6. *Италия сокращает расходы бюджета // Час пик. – 2010. – 24 мая.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chaspik.spb.ru/world/italiya-sokraschaet-rashodyi-byudzhet/>
7. *Новый бюджет Великобритании направлен на уменьшение дефицита* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://adelanta.info/news/england2/index2010/06/23/6499.html>
8. *Обама представил план сокращения дефицита бюджета / Информационный портал Meuspath* [Електронний ресурс]. – Режим до-

ступу: <http://www.meuspath.com/ekonomy/38526-obama-predstavil-plan-sokrashheniya-deficita.html>

9. Правительство ФРГ перенесло налоговую реформу на 2012 год / Lenta.Ru – Rambler Media Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lenta.ru/news/2010/01/19/reform/>

10. Структура и динамика доходов федерального бюджета / Министерство финансов Российской Федерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.minfin.ru/fbdohod.php>

11. Фомина Е. Государственный бюджет // Экономико-политическая ситуация в России. – 2011. – № 11. – С. 36–42.

12. Шмиголь С. Современная государственная финансовая политика Великобритании, инструменты ее реализации // Финансы и кредит. – 2010. – № 41 (425). – С. 65–75.

13. Шушунова Е. Европа обложит банки новыми сборами // Ведомости. – 2010. – 22 июня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vedomosti.ru/finance/news/2010/06/22/1043363>

14. *Estimated revenue effects of the amendment in the nature of a substitute to H.R. 4872, the “Reconciliation act of 2010,” as amended, H.R. 3590, the “Patient protection and affordable care act (PPACA),” as passed by the senate, and in combination with the revenue effects of scheduled for consideration by the house committee on rules on march 20, 2010.*

15. *Federal general government revenue and expenditures (Revenue) / Statistics Canada, CANSIM [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www40.statcan.ca/01/cst01/govt02a-eng.htm>*

16. *Tax Hikes For Wealthy in Spain’s 2011 Budget [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ewnbusiness.com/231/tax-hikes-for-wealthy-in-spain%E2%80%99s-2011-budget>*

17. *The French 2011 budget: A review / Global Weekly Economic Monitor [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nomura.com%2Fresearch%2Fgetpub.aspx%3Fpid%3D393489&anno=2>*

18. *Spain’s government approves 2011 austerity budget / BBC news. Business [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/news/business-11404367>*

19. *Spanish cabinet approves austere budget for 2011 / Spain Review.net [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spainreview.net/index.php/information/state-budget/>*

20. *United States Federal State and Local Government Revenue [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.usgovernmentrevenue.com/download_gr.php?span=usgs302&year=2010&view=1&expand=F042&expandC=&units=b&fy=y12&state=US&local=undefined#usgs30260*